

**ПЕДАГОГИК ВА
ПСИХОЛОГИК
ТАДҚИҚОТЛАР**

ЯНВАРЬ, 2023

1-СОН

**PEDAGOGICAL AND
PSYCHOLOGICAL STUDIES**

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

ISSN: 2181-4066
DOI Journal 10.56017/2181-4066

ПЕДАГОГИК ВА ПСИХОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАР

I-ЖИЛД, I-СОҢ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ И ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

ТОМ-I, НОМЕР-I

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL STUDIES

VOLUME-I, ISSUE-1

ТОШКЕНТ - 2023

ПЕДАГОГИК ВА ПСИХОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАР

ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ И ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ | PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL STUDIES

№ 1 (2023) DOI <http://dx.doi.org/10.56017/2181-4066-2023-1>

Бош муҳаррир:

Нишонова З. – психология фанлари доктори, профессор

Масъул муҳаррир:

Давлатов О. Ғ. – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори

Таҳририят аъзолари:

Абдужаббарова М. – педагогика фанлари номзоди, доцент
Абдурахимов Қ. – психология фанлари бўйича фалсафа доктори
Акмалов А. – педагогика фанлари номзоди, доценти
Акрамова Ш. – педагогика фанлари доктори, профессор
Юсупова Х. И. – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори
Джураев Д. – педагогика фанлари доктори
Душанов Р. – психология фанлари номзоди, доценти
Негматовна Г. – педагогика фанлари номзоди, доцент
Разакова Р. – психология фанлари бўйича фалсафа доктори
Тожибоева Г. – психология фанлари бўйича фалсафа доктори
Тожибоева Г. – психология фанлари бўйича фалсафа доктори
Тўйчиева С. – психология фанлари номзоди, доцент

“Педагогик ва психологик тадқиқотлар” журнали 2022 йил 22 декабрь куни № 054834-сонли гувоҳнома билан оммавий ахборот воситаси сифатида давлат рўйхатидан ўтказилган.

Мазкур журнал 6 та халқаро маълумотлар базаларида индексланган бўлиб, жорий йил учун **UIF 2023 = 7.5 “импакт-фактор”** кўрсаткичига эга.

Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясининг 2023 йил 24 июлдаги 01-02/1199-сонли хатига мувофиқ ушбу журналда чоп этилган мақолалар **хорижий мақолалар сифатида тан олинади.**

Саҳифаловчи\Page Maker\Верстка: Абдурахмон Хасанов

Таҳририят манзили: Тошкент шаҳар, Учтепа тумани, “Ватан” МФЙ, Чилонзор 24-мавзеси, 2/27-уй. Почта индекси 100152. Веб-сайт: www.imfaktor.uz/com

Телефон номер: +99894-410 11 55, E-mail: tahririyat@imfaktor.uz

© “ИМФАКТОР Pages” илмий нашриёти, 2023 йил.

© Муаллифлар жамоаси, 2023 йил.

ПЕДАГОГИК ВА ПСИХОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАР

ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ И ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ | PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL STUDIES

Педагогика фанлари

АКБАРОВА Садоқат Асадуллаевна

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети

Умумий педагогика кафедраси ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7579498>

ТАЪЛИМДА БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ ЭКОЛОГИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ УСТУВОРЛИГИ

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада мамлакатимизда экологик дунёқарашни шакллантириш ва ривожлантириш долзарб муаммо эканлиги ва уларга қўйиладиган талаблар ёритилган. Уларнинг назарий, ҳуқуқий ҳамда тарихий асослари таҳлил этилган, бўлажак ўқитувчиларнинг экологик компетентлигини ривожлантириш масалалари таҳлил этилган.

Калит сўзи: экологик онг, экологик маданият, экологик хулқ-атвор, компетентлик, дунёқараш, экологик кадриятлар, экологик муаммо, экологик фаолият.

ПРИОРИТЕТ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ В ОБРАЗОВАНИИ

АННОТАЦИЯ

В данной статье описаны актуальные вопросы и требования к формированию и развитию экологического мировоззрения в нашей стране. Анализируются их теоретические, правовые и исторические основы, анализируются вопросы развития экологической компетентности будущих учителей.

Ключевые слова: экологическое сознание, экологическая культура, экологическое поведение, компетентность, мировоззрение, экологические ценности, экологическая проблема, экологическая деятельность.

PRIORITY OF DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS IN EDUCATION

ANNOTATION

This article describes topical issues and requirements for the formation and development of an ecological worldview in our country. Their theoretical, legal and historical foundations are analyzed, issues of the development of the ecological competence of future teachers are analyzed.

Key words: ecological consciousness, ecological culture, ecological behavior, competence, worldview, ecological values, ecological problem, ecological activity.

Ҳозирги замонамиз ҳар жиҳатдан ривожланган педагогларимизни талаб қилади – оддий эмас, балки муаммоларга ечим топа оладиган. Ўқитувчининг вазифаси мустақил изланиш, ўз кашфиёти, юзага келадиган муаммоларни ҳал қилиш, қарор қабул қилиш ва улар учун масъулиятни ўз зиммасига олишга кодир фаол, ижодий шахсни тарбиялашдир.

Ҳозирги вақтда одамларнинг экологик хабардорлиги замонавий жамият ривожланишининг энг муҳим шартидир. Шу муносабат билан ёш авлодни экологик тарбиялаш муаммоси таълимнинг асосий вазифаларидан бирига айланади.

Замонавий таълимнинг вазифаси нафақат экология бўйича маълум ҳажмдаги билимларни шакллантириш, балки ўқувчиларда илмий таҳлил қилиш кўникмаларини эгаллаш, жамият ва табиатнинг ўзаро таъсирини тушуниш, атроф-муҳитга амалий ёрдам кўрсатишнинг муҳимлигини англашда ёрдам беришдир.

Замонавий дунёда инсоннинг мустақиллиги ва субъектчилигининг устуворлиги унинг таълимининг умуммаданий асосини мустаҳкамлаш, бугунги бўлажак мутахассис-талабаларнинг турли хил касбий, шу жумладан экологик вазифаларни ҳал этиш, воқеликни оқилона тубдан ўзгартириш учун ўз шахсий салоҳиятини сафарбар қила олиш қобилиятларини ривожлантиришни талаб этади.

Мамлакатимизда экологик дунёқарашни шакллантириш ва ривожлантиришга мутасадди давлат ташкилотлари, оммавий институтлар, махсус экологик ҳаракатлар фаолиятини ривожлантириш давлат сиёсатининг устувор масаласи сифатида қаралмоқда.

Республикамизда экологик вазиятни соғломлаштириш ва шахс экологик дунёқарашини илмий-педагогик комплексни шакллантириш масалалари кун тартибига қўйилган. Бундай муаммоларни фақат маъмурий йўл билан ҳал этиб бўлмайди, бунга ёш авлод қалбида она табиатга меҳр-муҳаббат, унга дахлдорлик ҳиссини тарбиялаш орқали эришиш мумкин. Мамлакатимизда экологик вазиятни яхшилаш барчамизнинг бурчимиз ҳисобланади, шунингдек, экология соҳасидаги ишлар аҳолини яхшилаш бугунги куннинг муҳим вазифаларидан биридир [4, Б.19]. Шунинг учун юртимизда шахс экологик дунёқарашини ва миллий кадриятлар ўртасидаги диалектик алоқадорликни илмий тадқиқ этиш, халқаро илмий-тадқиқот муассасалари билан ҳамкорликда фундаментал илмий тадқиқотлар олиб бориш долзарб масала қилиб белгиланган [5, Б.570].

Замонавий таълимнинг стратегик вазифаларидан бири глобал тафаккурга эга ва экологик маданиятининг юқори даражадаги шахсини шакллантириш вазифасидир.

Замонавий экология ҳақида юзаки билимлар, унинг одамларнинг ҳаётий эҳтиёжларини қондиришга қаратилиши, ёш авлодни, уларнинг ихтисосидан қатъий назар, экологик муаммоли вазиятларни ҳал этишга жалб қилиш зарурлигини келтириб чиқаради.

Университетларда етарлича самарали бўлмаган экологик таълим қуйидагилардан иборат: биринчидан, мактаб экологик таълимининг паст даражасидан; иккинчидан, ўқув куроллари ва университетларнинг техник базасининг етишмаслиги; учинчидан, таълимнинг назарий, амалий ва мотивацион компонентларининг бир -биридан ажралиши.

Бу сабабларнинг баъзилари “экологик таълим” контсепцияси яқинда илмий муомилага кирганлиги билан изоҳланади, бошқалари - иқтисодий инқироз билан банд бўлган жамиятда экологик инқироз чуқурлигини етарлича баҳоламаслик билан изоҳланади.

Амалиёт шуни кўрсатмоқдаки, замонавий шароитларда, меҳнат бозорида, кўрсатмаларни кутмайдиган, балки ҳаётга аллақачон шаклланиб бўлган ижодий, лойиҳавий-конструктив ва маънавий-шахсий тажриба билан қадам қўядиган бундай университет битирувчисига талаб катта бўлиб, амалий нуктаи назардан айнан шундай мутахассис касбий компетенцияга эга мутахассис сифатида қаралиши мумкин.

Талабаларнинг экологик компетенциясини шакллантириш уларнинг экологик билимларни эгаллашини назарда тутаяди, бу эса табиат ва жамиятнинг ўзаро таъсиридан келиб чиқадиган муаммоларнинг аҳамиятини англашга ёрдам беради. Билим эътиқодга айланиб, ўқувчиларнинг экологик онгига, дунёқарашига асос солади. Ўз навбатида, дунёқараш ўқувчиларнинг идеалларини, кадрият йўналишларини белгилайди, табиатга бўлган муносабатини ҳам белгилайди. Кадрият йўналишлари, табиатга муносабат ўқувчиларнинг ҳаракатлари, қилмишлари, хулқ-атвори, одатларида учрайди, яъни экологик хулқ-атвор экологик онг мазмунини амалга ошириш натижаси бўлиб, экологик фаолиятда намоён бўлади.

Ёш мутахассис компетенциясининг асоси ўз-ўзини тарбиялаш имкониятини берадиган таълимнинг асосий хусусиятидир.

Экологик маданиятнинг моҳиятини ва мутахассисларнинг экологик компетенциясининг таърифларини ўрганиш бизга экологик компетенцияни экология соҳасидаги билим, кўникмалар ва табиатга ахлоқий муносабатнинг интеграциясига асосланган касбий шахсий хусусият сифатида талқин қилиш имконини беради. Экологик компетенция нафақат энг хилма-хил профиль ва даражадаги мутахассиснинг касбий компетенциясининг, балки инсоннинг фуқаролик компетенциясининг, унинг замонавий экологик ўзгарувчан муҳитда ҳаётга ижтимоий мослашувининг энг муҳим таркибий қисмига айланмоқда.

Талабаларнинг экологик компетенциянинг шаклланишига таъсир этувчи муҳим омиллар қуйидагилардир: минтақадаги ва мамлакатдаги экологик вазият; талабаларнинг экологик фаолиятга бўлган қизиқишлари, эҳтиёжлари, инсон ҳаётининг ижтимоий-иқтисодий шароитлари, жамиятнинг экологик маданияти даражаси, оммавий ахборот воситалари, талабаларнинг экологик таълимга муносабати, талабаларнинг экологик фаолиятининг амалий тажрибаси ва бошқалар. Экологик таълимнинг устуворлиги ва уни ҳар томонлама умумий ва узлуксиз деб тан олиш, биринчи навбатда, таълим тизимини кўкаламзорлаштириш зарурлигини, иккинчидан, махсус экологик ва касбий таълимни ташкил этишни белгилаб берди.

Таълимни кўкаламзорлаштириш – бу экологик ғоялар, контсепсиялар, принципларнинг бошқа фанларга кириб бориш тенденциясининг ўзига хос хусусияти, шунингдек, ҳар хил профилли экологик жиҳатдан малакали мутахассисларни тайёрлаш [3, Б.56].

Шуни ҳам таъкидлаймизки, экологик компетентликни шакллантириш, бошқа ҳар қандай компетентлик тури сингари, инсоннинг бутун касбий фаолияти давомида давом этадиган жараёндир. Бирок, унинг шартлари ва алоҳида жиҳатлари университетда ўқиш давридаёқ шаклланади, яъни касбий таълим, бизнинг фикримизча, инсон умумий касбий компетентлик ва хусусан экологик компетентликни юқори даражада эгаллаши учун керак бўлган пойдевордир.

Ҳозирги кунда мутахассисларни касбий тайёрлаш соҳасида сезиларли ўзгаришлар рўй бермоқда. Касбий таълимнинг мақсади - компетенцияга эга, ўз касбини яхши биладиган ва фаолиятнинг ўзаро боғланган соҳаларидан яхши хабардор бўлган, доимий касбий ўсишга тайёр мутахассисни тайёрлашдан иборат бўлиб, бу ҳар бир университет битирувчисининг шахсий салоҳиятига бўлган максимал зарурат, атрофдагилар томонидан эътироф этилиши ва ўз аҳамиятини англашини таъминлаши керак.

Замонавий экологик билимларнинг интервалли хусусияти, инсоннинг ҳаётий эҳтиёжларини қондиришга қаратилганлиги ёшларни касбий танловидан қатъий назар, экологик муаммоли вазиятларни ҳал этишга киритиш заруратини юзага келтиради.

Бу борада кўпгина олимлар (С.Н.Глазачев, В.И.Данилов-Данилян [1, Б.98], А.Н.Захлебний, И.Д.Зверев, Д.Н.Кавтарадзе, Н.М.Мамедов, Е.С.Сластенина, И.Т.Суравегин ва бошқалар)нинг юқори даражадаги экологик компетенцияга эга бўлган талаба шахсини шакллантириш вазифасини олий таълимнинг стратегик мақсадларидан бири сифатида қабул қилиниши керак деган нуктаи назарларига қўшилмасдан иложи йўқ.

Экологик таълимнинг устуворлиги ва уни уйғун бирлик ташкил қилгани, умумий ва узлуксиз деб эътироф этилиши қуйидаги амалларнинг зарурлигини шартлаб қўйди:

– биринчидан, таълимни “экологизациялаш”, яъни экологик ғоялар, тушунчалар, тамойилларнинг бошқа фанларга кириб бориши, шунингдек турли хил ихтисосдаги экологик саводли мутахассисларни тайёрлаш, негаки экологик муаммолар глобал, фанлараро характерга эга (И. М. Маммадов);

– иккинчидан, махсус экологик-касбий таълимни ташкил этиш.

Талабаларнинг замонавий экологик таълимнинг аниқланган камчиликлари объектив равишда шаклланадиган: жамиятнинг қулай турмуш муҳитига бўлган мавжуд эҳтиёжи ва фуқароларнинг атроф-муҳитни сақлаб қолиш ва яхшилаш бўйича тўғри ҳаракатларга йетарлича тайёр эмаслиги ўртасидаги; университет талабаларининг муаммоли экологик вазиятларда тўғри ҳаракат қилишга тайёрлигини ва қобилиятини шакллантириш зарурати ва экологик компетентлигини шакллантиришга ёрдам берадиган педагогик шарт-шароитларнинг йетарли даражада ўрганилмаганлиги ўртасидаги зиддиятлар билан изоҳланади.

Талабаларнинг экологик компетентлигини шакллантириш учун талабаларга ўзларига экологик компетентли шахс сифатида, атроф-муҳит, экологик фаолиятга бўлган шахсий муносабатини аниқлашга, экологик фаолиятда ижодий қобилиятларни очиқ беришга имкон берадиган педагогик шарт-шароитларни яратиш даркор.

Талабаларнинг экологик компетентлигини шакллантиришнинг педагогик шарт-шароитларни аниқлаган ҳолда, талабаларнинг экологик таълимни шундай ташкил этиш керакки, кейинги экологик компетентли ҳаёт фаолияти учун зарур бўлган, кўлами, онглилик даражаси, пухталиги бўйича етарли билим ва кўникмаларнинг шаклланишини таъминлаши зарурлигидан келиб чиқамиз. Бундан ташқари, таълим жараёни (шу жумладан экологик таълим) бошқариладиган характерга эга бўлиши керак: режалаштирилаётган натижага эришишга йўналтириш, университет талабаларининг экологик компетентлигини шакллантириш учун зарур бўлган барча шарт-шароитларнинг сифатини ошириш.

Талабаларининг экологик компетентлигини шакллантириш бўйича фаолият мазмуни:

1 – талабаларнинг замонавий экологик муаммоларга қизиқишини шакллантириш, табиатга нисбатан ҳиссий-қадриятли муносабатини ривожлантириш, шу асосда талабалар табиий муҳитни энг муҳим қадрият сифатида сақлаш зарурлигини англайдилар, экологик фаолиятнинг ижтимоий аҳамиятини ва ўзларининг жамият ва табиатнинг ўзаро муносабатидан келиб чиқадиган муаммоларни ҳал қилишга алоқадорлигини тушунадилар.

2 – талабаларнинг экологик фаолияти учун тахминий асос бўлиб хизмат қиладиган экологик билимлар тизимини ҳамда ўқув экологик муаммоларни ижодий ҳал қилиш қобилиятини шакллантириш.

Ўзбекистонда жамиятни экологик тарбиялашдан асосий мақсад – юқори экологик маданиятга эга, доимий равишда ўз-ўзини ривожлантиришга интиладиган, нафақат тез ўзгарувчан ижтимоий-экологик шароитларга мослашувчан, балки бугунги қилинаётган ишларнинг эртанги кундаги экологик оқибатларидан хабардор, экологик масъулиятли авлодни шакллантиришдан иборатдир. Шу ўринда таъкидлаб ўтиш лозимки, булар республикамиздаги устувор вазифалардан бири ҳисобланади.

Экологик компетентликни шакллантириш ва мутахассисларнинг касбий тайёргарлигини ошириш учун мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, малака ошириш тизимларида, шунингдек оммавий ахборот воситалари, музейлар, кутубхоналар, маданий муассасаларни ҳам ўз ичига олган экологик таълим тизими яратилмоқда. Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида давлат сиёсатининг устувор йўналишларини белгилаш, табиатни муҳофаза қилиш соҳасидаги қонун ҳужжатлари бузилишлари профилактикаси, уларни аниқлаш ва олдини олишнинг самарали механизмларини жорий этиш, республика аҳоли пунктларининг санитария ва экологик ҳолати учун давлат органлари, хўжалик юритувчи субъектлар раҳбарлари ва фуқароларнинг шахсий жавобгарлигини кучайтириш, шунингдек, 2030-йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги Миллий мақсад ва вазифаларга эришишни таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасининг атроф-муҳитни муҳофаза қилишнинг 2030-йилгача бўлган концепциясини тасдиқлаш тўғрисида" ги Фармони тасдиқланди [3].

Жамиятнинг ривожланиши ва унинг табиий муҳит билан ўзаро алоқаси шуни кўрсатмоқдаки, инсоният нафақат ўзининг хавфсиз ва ҳар томонлама қулай ҳаёт кечириши юзасидан турли хил вазифаларни қўйиб, уларни ҳал этмоқда, балки кўпинча экологик инқирозларга, ҳозирги пайтда эса, сайёрамиздаги глобал экологик инқироз таҳдидига олиб келадиган ҳаракатлантирувчи кучга ҳам айланмоқда.

Шуни таъкидлаш керакки, экологик таълим ва тарбия вазифаларини амалга ошириш борасидаги ишлар юксак самаралар бермоқда. У талабаларни ҳаётга тайёрлайди, ўз олдига мақсад қўйишга, ўзгарувчан вазиятларга жавоб беришга ёрдам беради, олинган билим, кўникма ва малакалар туфайли ўзгарувчан муҳит шароитларига муваффақиятли мослашиш имконини беради.

Бўлажак ўқитувчиларда экологик компетентликни ривожлантириш экологик хавфсизликни таъминлашнинг устувор шартларидан биридир. Зеро, атроф-муҳит хавфсизлиги антропоген ва техноген таъсирлар шароитида табиий муҳит мувозанатини сақлашнинг таркибий қисми ҳисобланади. Экологик хавфсизлик, бу биринчи навбатда табиат муҳофазаси ҳолатини акс эттирувчи, уни ҳимоя қилиш даражасини тавсифловчи, табиат ва биринчи навбатда инсоннинг ўзини ҳимоя қилишни назарда тутадиган табиий ва техноген хавфсизлик демақдир.

ИҚТИБОСЛАР

1. Данилов-Данильян В.И, Лосев К.С “Экологическая проблема и устойчивое развитие”. М., 2000.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1- жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. 570-б
3. Мамедов Н.М., Глазачев С. П. Экологическое образование: концепции и технологии. Волгоград: Перемена, 1996.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасининг атроф-муҳитни муҳофаза қилишнинг 2030-йилгача бўлган концепциясини тасдиқлаш тўғрисида" ги Фармони УП 5863.30.10.2019.
5. “Ўзбекистон Республикаси Конституцияси” Тошкент- Ўзбекистон-2018. 17-19-б.
6. Гакаев Р.А., Шатаева М. Ж. Преподавание географии в школе и его значение как междисциплинарного учебного предмета. Научное мнение. -2014. -№ 4. С.156–159.
7. Равен Д. Компетентност в современном обществе: Выявление, развитие и реализация. М., 2002.

ISSN: 2181-4066
DOI Journal 10.56017/2181-4066

ПЕДАГОГИК ВА ПСИХОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАР

I-ЖИЛД, I-СОН

ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ И ПЕДАГОГИЧЕСКИХ
ИССЛЕДОВАНИЙ

ТОМ-I, НОМЕР-I

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL STUDIES

VOLUME-I, ISSUE-I

«Педагогик ва психологик тадқиқотлар» электрон журнали 2022 йил 22 декабрь куни № 054834-сонли гувоҳнома билан оммавий ахборот воситаси сифатида давлат рўйхатидан ўтказилган.

Муассис: «IMFAKTOR Pages» масъулияти чекланган жамияти.

Таҳририят манзили: 100152, Тошкент шаҳри, Учтепа тумани, “Ватан” МФЙ, Чилонзор 24-мавзеси, 2-уй.

Телефон номер: +99894-410 11 55

Эл. почта: tahririyat@imfaktor.uz

Веб-сайт: www.imfaktor.uz